

Opponensi vélemény

Ungváry Krisztián „A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944”

c. akadémiai doktori értekezésként benyújtott művéről

Ungváry Krisztián a mai magyarországi történészársadalom középső generációjának kiváló képviselője, aki már akadémiai doktori értekezésként benyújtott kötete előtt is több jelentős könyvet és számos tanulmányt publikált, különösen a második világháború magyarországi hadtörténete, a Horthy-rendszer antiszemitizmusa és általában jellege, s a Kádár-korszak elnyomó apparátusának története témakörében. Kiemelendő ezek közül a pályájának első szakaszában Budapest 1944-1945-ös ostromáról írt és több nyelven kiadott monográfiája, valamint „A magyar honvédség a második világháborúban” című kötete, melyek az adott szakterület mértékadó munkái lettek. E sorba kívánkozik a később Tabajdi Gáborral közösen írt, a Kádár-rendszer titkosrendőrségéről született könyv, mely egyben jelzi Ungváry tudományos érdeklődésének bővülését. Széles körű Ungváry történeti publicisztikai tevékenysége is, mely – a fentiekén túl – az emlékezetpolitika témakörét ugyancsak érinti.

A Horthy-korszak antiszemitizmusáról folytatott kutatásainak eredményeit „A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944” című, a Jelenkor Kiadó és az OSZK közös vállalkozásaként második kiadásban 2013-ban megjelent könyvében foglalta össze. Ezt nyújtotta be doktori műként az MTA Doktora cím elnyerésére beadott pályázata során, s így ez képezi e bíráló tárgyat.

A kötet megjelenése a közelmúlt hazai történetírásának fontos eseményei közé tartozik, amit jól mutat, hogy az rövid idő alatt két kiadást is megért, s számos recenzió született róla, melyek közül több jóval túlment a szokásos tartalmi ismertetésen. Vagyis a munka már eddig is érdemi szakmai vitát váltott ki, s ezzel jelentősen hozzájárult a Horthy-rendszerrel folytatott tudományos polémiához, ami önmagában is erényei közé tartozik.

A terjedelmes, mintegy 650 oldalas mű 17 fejezetének tartalmi összefoglalására itt nincs lehetőség. Azt is szükségtelen hangsúlyozni, hogy ebben az opponensi véleményben nem tudok kitérni az átfogó munka minden fontos aspektusára, sem a méltatás, sem a kritika tekintetében.

A könyv címe félrevezető, mivel ténylegesen nem a Horthy-rendszer mérlegét nyújtja, hanem a magyarországi zsidóság helyzetével foglalkozik a két világháború közötti időszakban, s különösen az 1930-as évek vége és 1944 között. Mint a szerző írja, célja „a magyar holokauszthoz vezető út bemutatása és a diszkrimináció dinamikájának vizsgálata.” (5. o.)

Ungváry a magyarországi holokauszt-kutatás fontos hiányosságának tartja, hogy a vonatkozó munkák „elsősorban az eseménytörténet bemutatásáról szóltak, tágabb szociálpolitikai és társadalompolitikai összefüggésekkel nem foglalkoztak, és nem érintették a holokauszttal kapcsolatos ismeretelméleti kérdéseket sem.” (6. o.) Így a szerzőt – saját szavaival – nem a „mi” és a „hogyan”, hanem a „miért” megválaszolása érdekli. Ezt úgy véli elérhetőnek, ha „a holokauszt magyar vonatkozásának geneziséét vizsgálja. Mindezt

szociálpolitika, gazdaság és modernizáció összefüggéseiben (...) mert (...) csak így érthető meg az antiszemitizmus dinamizmusa és mind a mai napig élő jelensége.” (8. o.) Egyértelműen üdvözlendő ez a feladat-meghatározás, hiszen a hazai történetírásban nem gyakori az elméleti megfontolások iránt is nyitott, s több tudományterület eredményeire-módszereire építő megközelítés, ami a nemzetközi tudományos életbe való fokozottabb bekapcsolódás egyik fontos akadályává vált. Az alábbiakban én is ezekre az aspektusokra – szociálpolitikai és gazdasági összefüggések – koncentrálok majd.

Miközben a munka a magyarországi holokauszt okainak bemutatására vállalkozik, átfogó módon ábrázolja a magyarországi antiszemitizmus gyökereit és megjelenési formáit. Ungváry amellet érvel, hogy a szélsőjobboldali eszmék, s különösen az antiszemitizmus már 1919-től nagyon erősen jelen voltak a magyarországi közbeszédben. Meggyőzően írja le a Horthy-rendszer ún. bürokratikus antiszemitizmusát – e fogalom Kádár Gábor és Vági Zoltán munkájából származik. Ennek nyomán – azt megalapozó törvények nélkül is – átfogó méreteket öltött a zsidóság diszkriminációja, különösen az államigazgatási pozíciók betöltésében, de más szervezetekben is (felvásárló cégek, szövetkezetek stb.). Vagyis a diszkrimináció nem vagy nem csak törvényeken – mint a numerus clausus – nyugodott már az 1920-as években sem. A szerző a diszkriminációt az ún. „kumulatív radikalizáció” folyamatába kívánja ágyazni. E fogalom a német Hans Mommsentől származik, akinek – sok más kutató által is osztott – felfogása szerint a polikratikus náci állam hatalmi csoportjainak versengése vitte előre a holokauszt folyamatát.

Még ha Ungváry többnyire ismert feldolgozásokra is támaszkodik, a két világháború közötti belpolitikai viszonyok, a kormányok mozgásterének értékelése szempontjából is nagy jelentőségű annak ábrázolása, hogy a civil társadalom szervezetei gyakran radikálisabban kívántak fellépni a zsidó lakosság ellen, mint az állami intézmények. Meggyőzően érvel amellet is, hogy „sokkal nagyobb fokú ideológiai kontinuitás állapítható meg a szélsőjobb korai fajvédő és nyilas formációi között, mint azt eddig a kutatás feltételezte.” (331. o.) Ezek olyan részei Ungváry művének, melyeknek feltétlenül be kell épülniük a Horthy-rendszerről alkotott képünkbe.

Gondolatmenete szerint azonban az antiszemitizmus nem csupán rendkívüli befolyással rendelkezett a két világháború közötti, s a második világháború alatti magyar társadalomban, hanem a zsidóellenes intézkedések teljes mértékben a magyar társadalmi-politikai fejlődés eredményeként születtek. Mint például téziseiben írja, „[i]nterpretációmban 1938 és 1941 közé teszem azt a korszakot, amikor a magyar belpolitika alapvetően saját indíttatásai alapján olyan útra került, amelyről nem volt már képes letérni, és ezen az úton olyan lépéseket tett, amelyek a későbbiekben helyrehozhatatlan következményekkel jártak. Kimutatom, hogy ebben külső hatásnak semmilyen szerepe nem volt.” (Tézisek, 7. o.) Ungváry véleménye szerint a németek még a háború alatt is évekig közömbösek voltak a magyarországi zsidóság helyzetével szemben. Sztójay berlini követ is következetesen félrevezette Budapestet, amikor sorozatosan azt jelentette hazára, hogy a németek szigorúbb magyarországi faji politikát sürgetnek – ilyen sugalmazásról sokáig szó sem volt, Sztójay csupán manipulálta feletteseit. A szerző a végzetes 1944-es évben is a magyar államigazgatás és társadalom felelősségét hangsúlyozza. A magyar politikusok mozgásteré – véli – 1944-ben is számottevő volt, de a megsemmisítés kész terve nélkül érkező német megszállók elvárásait

messze túlteljesítették a deportálások során. Sőt, a magyarországi zsidóellenes intézkedéseket radikálisabbnak tekinti, mint a németországiakat. Mint írja: „Minden ellenkező híresztelés ellenére a Holokauszt végrehajtása Magyarországon még radikálisabb is volt, mint Németországban.” (604. o.)

Úgy vélem, hogy a hazai holokauszt genezisének – így különösen külső és belső tényezőinek – feltárása során a szerző arányt téveszt, aminek elsősorban módszertani okai vannak. Mielőtt ezekre rátérek, egy rövid megjegyzés kívánkozik ide. Ungváry interpretációja, melyben szinte kizárólagosan a magyar társadalom felelősségét hangsúlyozza a magyar holokausztban, akár rokonszenvesnek is tűnhet a kritikai történetírás pozíciójából, hiszen mindannyian ismerjük a politika közelmúltbeli kísérleteit a magyar társadalom holokausztban viselt felelősségének csökkentésére, vagy inkább elkenésére. Utóbbi károsan befolyásolja a demokratikus politikai kultúra kialakulását, mivel annak része a reális nemzeti önismeret, s így a történelmi tévedések és bűnök elismerése. Fontos azonban hangsúlyoznunk azt, hogy nincs olyan komolyan vehető hazai történetírói munka, mely ezt a felelősséget elhárítaná. Vagyis egy szakkönyvben még ebből a szempontból sem indokolt semmilyen egyoldalúság, s úgy gondolom, hogy az érvelés túlhajtása egyenesen kontraproduktív az emlékezetpolitikai vitákban is.

Visszatérve a módszertani kérdésekhez, véleményem szerint a disszerens nem választja szét megfelelően az antiszemita diskurzust a kormányok tényleges tevékenységétől, és így a zsidó lakosság valós helyzetének értékelése is torzul. Természetesen az antiszemita megnyilvánulások önmagukban is hatottak a zsidóság életére, de éppen a legdöntőbb momentumokban – foglalkoztatás, élet és halál kérdése – szükséges azt vizsgálni, hogy a diskurzusokban felmerülő megoldások, vagy akár a törvényekben is megjelenő diszkriminációs intézkedések miként valósultak meg. Ezenkívül a kötetből hiányzik a nemzetközi – divatos szóval: transznacionális – keretek, azaz minták és más kapcsolódási pontok megfelelő bemutatása, jóllehet az antiszemitizmusnál és a holokausztnál kevés „nemzetközibb” történeti jelenség van. Ez szükségszerűen optikai csalódásokhoz vezet a determinánsok értékelésénél.

Jól illusztrálja a jelzett problémákat a szerző azon érvelése, hogy a náciak nem sürgették a magyarországi antiszemita törvényhozást, s ezt már csak ezért sem teheték, mert Magyarország ezen a téren megelőzte Németországot. Ungváry szerint azért sem lehetett ilyen nyomás, mert „1939-1940 folyamán Magyarország még a nürnbergi faji törvényeknél is szigorúbb szabályozásokat vezetett be.” (452-453. o.)

Ha ez így is van – Ungváry nem hivatkozik rendszeres összehasonlításokra –, pusztán a törvények félrevezető képet adnak a zsidóság tényleges életkörülményeiről. Németországban ugyanis ekkor drámaian rosszabb helyzetben voltak a zsidók, mint Magyarországon. Csupán egyetlen példával illusztrálva ezt, 1938 végén rövid idő alatt mintegy harmincezer zsidót zártak koncentrációs táborokba Németországban, ami az akkor még ott élő zsidók nagyjából egytizedét jelentette. Magyarországon 1939-1940 során – minden súlyos diszkrimináció ellenére – erről nem volt szó. A náci és a magyar gyakorlat eltéréseivel kapcsolatos markáns kijelentések kívánatosá tették volna a Németországra vonatkozó irodalom alaposabb feltárását és felhasználását.

Ha el is fogadjuk, hogy német nyomás – azaz politikai fellépés – a zsidóság diszkriminációja érdekében sokáig nem vagy alig létezett, akkor is tagadhatatlan a német hatás a magyarországi antiszemitizmus alakulására. Véleményem szerint a náci politika döntő pontokon dinamizálta a zsidóellenes intézkedéseket Magyarországon, s általában Európában, vagyis az Ungváry által ábrázolni kívánt kumulatív radikalizáció szempontjából alapvető tényező volt. Emellett a korabeli szélsőjobboldali kiadványokban számtalan jele van a német mintakövetésnek, de a náci befolyás például a Nemzetiszocialista Magyar Párt programja esetében is nyilvánvaló. A demonstrációs hatásokon túl az ország tágabb nemzetközi környezetében végbemenő politikai változások nélkül a magyar szélsőjobb előretörése nehezen képzelhető el. Ennek bemutatása elmaradt, ami véleményem szerint sebezhetővé teszi az egész gondolatmenetet. Nem szükséges felmenteni a zsidóság diszkriminációjában és üldözésében aktív magyar szereplőket ahhoz, hogy elismerjük az e folyamatokra gyakorolt jelentős nemzetközi hatást.

Hasonlóan elmarad a háború következményeinek megfelelő érzékeltetése, pedig a Mommseni kumulatív radikalizáció tézisében – s más funkcionalista interpretációkban – a háborús körülmények kiemelt szerepet kapnak a népiértés folyamatában. Messzire vezetne a probléma tárgyalása, ezért csak röviden jelzem azt, hogy a kumulatív radikalizáció üres fogalom – nem jelent többet, mint gyorsuló dinamikát –, ha hiányzik a mögötte lévő polikratisz uralmi rendszer bemutatása. Márpedig a polikratiát, az egymással versengő hatalmi centrumok létét Mommsen is az állami intézmények vonatkozásában tárta fel Németországban. Kérdéses számomra, hogy ezen egymással versengő hatalmi központok léte – a Horthy-rendszer utolsó hónapjai kivételével – kimutatható-e Magyarországon.

Ungváry – mint erről már szó volt – törekszik arra, hogy a magyarországi antiszemitizmus jelenségét a vizsgált időszakban ne csak politikatörténeti, hanem gazdaság- és társadalomtörténeti kontextusban is értelmezze. Érvelésének kiindulópontja, hogy a zsidóság Közép- és Kelet-Európában kiemelten vett részt a modernizáció folyamatában, s „[a] modern antiszemita azért üldözték a zsidókat, mert egy káros fejlődés [ti. a modernizáció – T.B.] hordozóinak tartották őket.” (8. o.) Ez volt az egyik fő oka annak, hogy a zsidóság áldozattá vált. Emellett – mint írja – „a nemzetiszocialisták közös nevezőt találhattak azokkal, akik számára a zsidók megsemmisítése hasznot hozhatott, azaz a zsidóság javaival lekenyerezett passzív és aktív lakossággal.” (11. o.)

Tehát a magyarországi zsidóság elleni diszkriminációs politika okai között fontos volt az anyagi érdekeltség. A szerző szerint a zsidóság a magyar nemzeti vagyon 20-25%-ával rendelkezett, vagyis vagyoni helyzete messze az átlag fölé helyezte. Az antiszemitizmus nem magyarázható önmagában ezzel, de a zsidóság üldözőit nagyban motiválta a zsidóság javaihoz való hozzájutás. Mint írja, „a háború alatt ugrásra készen várakoztak azok, akik a vagyon újraelosztásában reménykedtek.” (11. o.) Ehhez kapcsolódik a kötet egyik fő tézise, mely szerint a Horthy-korszak, vagy annak egyes időszakai – nem egyértelmű a szerző, hogy mely időszakokról van szó – szociálpolitikájának fő indítéka az antiszemitizmus, s fő forrása a zsidó vagyon kisajátítása volt.

Ungváry széles korabeli forrásanyagot vonultat fel arra vonatkozóan, hogy a zsidóság elleni diszkrimináció anyagi motívumai igen jelentősek voltak Magyarországon. Ezzel véleményem szerint komolyan hozzájárul a zsidóüldözések dinamikájáról folytatott vitához.

Azt is bizonyítani kívánja, hogy a magyarországi zsidóság jövedelmi-vagyoni helyzete különlegesen kedvező volt. Ez magyarázhatná a zsidóüldözések sajátos dinamikáját.

Régi keletű az a vélemény, hogy a zsidóság az átlagosnál jobb jövedelmi és vagyoni helyzettel rendelkezett a két világháború közötti Magyarországon, bár erre vonatkozóan – mint azt Bolgár Dániel több írásában kimutatta – inkább anekdotikus bizonyítékaink vannak. Így – mivel ez esetben egyértelműen mennyiségi kérdésről van szó – a kutatásban előrelépést az jelenthet, ha az eddigieknél megbízhatóbb adatokat közlünk, különösen pedig ha eddig nem használt illetve nem megfelelően használt statisztikai vagy más források bevonásával új számításokat végzünk.

A szerző ennek megfelelően viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik ezzel a kérdéssel, de e gazdaságtörténeti részek forráskezelése és módszertana nem nevezhető kifogástalannak. A leginkább zavaró problémák a forrásbázis, a fogalomhasználat, a forrásmegjelölés, s végül a szerző számítási és becslési módszerei tekintetében jelentkeznek.

A zsidóság jövedelmi és vagyoni helyzetének bemutatása során Ungváry elsősorban korabeli munkákra támaszkodik, melyek azonban véleményem szerint igen egyenetlen színvonalúak, hiszen antiszemita broszúrák éppúgy megtalálhatóak közöttük, mint elismert statisztikusok munkái. Kétségtől nehezebb helyzetét, hogy korszerű gazdaságtörténeti szakirodalom nem minden általa vizsgált kérdésben áll rendelkezésre. Létezik azonban ilyen például a bank-ipar kapcsolat vonatkozásában, de a kötetben mégis az 1950-es évek álláspontja köszön vissza, mely szerint például a két nagybank 1943-ban az ipari tőke több mint felét ellenőrizte. (49. o.) Hasonló forrásokból származik a következő megállapítása is: „Hogy a gazdaság mennyire állt nagytőkés csoportok kontrollja alatt, azt jellemzi az, hogy 1938-ban 357 kartell a vállalatok 42%-át ellenőrizte.” (48. o.) Az utóbbi néhány évtizedben jelentős nemzetközi és hazai szakirodalom született a 19-20. századi bank-ipar kapcsolatról Közép-Európában és Magyarországon, mely szerint az távol állt az egyoldalú bankdominanciától, s a magyarországi kartellek esetében nem a csatlakozott vállalatok ellenőrzése volt a jellemző.

A fogalmi problémákra áttérve: az olyan tévedések, mint a Gründerzeit 19. század végére helyezése (16. o.), vagy a járulék és járadék fogalmának összekeverése (130. o.) inkább csak bosszantó hibának minősülnek. Sokkal inkább az érvelés lényegét érinti az, amikor a szerző a nemzeti jövedelem és a jövedelem kategóriáit felcserélve használja, arról írva, hogy „a keresztény keresők összesített nemzeti jövedelme évi 780 pengőt tett ki, míg a zsidóság esetében ugyanez az összesítés (...) 5200 pengőre rúgott.” (42. o.) Nyilván az egy főre jutó adatokról van szó. A társadalmi egyenlőtlenséget a jövedelem-eloszlás különböző mutatóival mérhetjük, de nem a nemzeti jövedelem megoszlásával, mivel az – a felhasználási oldalról vizsgálva – a jövedelmek mellett más tételket is tartalmaz, mindenképp a felhalmozást. Még akkor is így van ez, ha a kor antiszemita pamflet- vagy más irodalmában előfordul ez a hiba. Szintén alapvetően téves interpretációnak tartom azt, hogy a szerző tervgazdaságnak nevezi a második világháború előtti évek magyar gazdasági rendszerét (394. o.), a „tervszerű gazdálkodás” (179. o.) megjelölés is félrevezető véleményem szerint, az „irányított tervszerű gazdaság” (5. o.) kifejezést pedig pongyolaságnak tekintem.

E részekben számos esetben hiányzik a vitatható adatok és megállapítások forrása. Például kétszer is forrásmegjelölés nélkül szerepel az az állítás, hogy a 1937-ben gyáripar

adta a 3,5 milliárd pengős GDP 49%-át. (48. o.) Nem ismerek a szakirodalomban olyan számítást, mely erre az időszakra pengőben közölne GDP-t. Az imént idézett, a 42. oldalon szereplő egy főre jutó nemzeti jövedelem-adatokat egyszerűen a lakosság számával beszorozva több mint kétszeresen nagyobb nemzeti jövedelmet kapunk, az itt közölt GDP-adatoknál (pedig a GDP értéke tudvalevőleg árfogóbb mutató, mint a nemzeti jövedelem), vagyis a néhány oldal eltéréssel megadott adatok között óriási az eltérés. Szintén problémás a gyáripar állítólagos 49%-os részaránya a gazdasági kibocsátásban, mely minden eddigi tudásunknak ellentmond. A véleményem szerint leginkább konzisztens adatokat közlő Alexander Eckstein 19,8%-ra, vagyis jóval kevesebb, mint az Ungváry által közöltnek felére teszi a megfelelő arányt. (Eckstein: National Income ... 165. o.)

Ungváry következtetése, hogy „[a] a magyar zsidóság relatív és abszolút gazdagsága Európában minden bizonnyal egyedülálló volt.” (59. o.) Ezzel kapcsolatban megfelelő összehasonlítások híján csupán óvatos kétségeimnek adnék hangot.

Határozottabb véleményem van Ungváry becsléseinek módszereiről. Végkövetkeztetése szerint „[a] rendelkezésre álló adatokat és a háttérükben álló számítások megalapozottságát összevetve úgy véljük, hogy 1941-ben a magyar zsidók valamennyi tulajdonának és vagyonának (...) értéke mintegy 7-12 milliárd pengővel, azaz mai árfolyamon számolva 14-24 milliárd dollárral volt egyenlő.” (58. o.) Ezt egy újabb becslés követi, mely szerint „a magyar zsidóság, pontosabban a zsidótörvények hatálya alá 1941-ben tartozó 825 ezer állampolgár vagyonának összértéke becsléseink szerint legalábbis elérte, de esetleg meg is haladta a mai értéken számolt 20 milliárd dollárt.” (58. o.)

A disszerens nem közli, hogy miért éppen az adott becslést veszi alapul, majd azt sem, hogy ebből a 14-24 milliárd dollárból hogyan számítja a 20 milliárd dollárt. Az sem világos, hogy a pengő adatokból hogyan jut el a „mai dollár”-ban kifejezett számokig. Kádár és Vági adatait használja, akik azonban a hivatalos 1941-es pengő-dollár árfolyamot alkalmazták, figyelmen kívül hagyva azt, hogy kötött devizagazdálkodás volt a korban. Másrészt a Kádár és Vági által 2001-ben „mai dollár”-nak nevezett adatot nevezi „mai dollár”-nak 2012-ben, a könyv megjelenésekor. Erre a kétséges pontosságú számra aztán másik becslést is alapoz a szerző. Mint írja, 1944-ben „[m]ég abban az esetben is, ha a zsidó vagyon elrablásánál 90%-os vagyonvesztést veszünk figyelembe (...), az árjásított és azonnal értékesíthető vagyon értéke több mint két milliárd pengő volt.” (582. o.) Hasonlóan tisztázatlanok más, pl. a győri programot fedező adók megoszlására vonatkozó becsléseinek módszerei is (180. o.).

A becslés csak végső eszköz lehet egy gazdaságtörténeti érvelés során, de ha már ehhez folyamodunk, akkor elengedhetetlen a transzparencia. A szerzőnek nem csupán becslésének eredményeit kell közölnie, hanem azt is, hogy milyen megfontolások nyomán jutott ezekhez: miért vett figyelembe egyes tételeket és másokat miért nem, s miért éppen az adott mértékben végzett korrekciókat.

Áttérve a disszerens szociálpolitikára vonatkozó téziseire, a szerző minden korábbinál átfogóbban ábrázolja azt, hogy az árjásítást a kor politikusai a jövedelemegyenlőtlenségek mérséklésére, s szociális problémák megoldására is fel kívánták használni. Így Ungváry fontos érdeme, hogy ezt a problémát beemeli a történeti diskurzusba. A szerző azonban ennél tovább megy, s a fajvédelmet illetve árjásítást a szociálpolitika – sőt, a konjunktúrapolitika – forrásának tartja, legalábbis a Horthy-korszak bizonyos periódusaiban. Mint írja: „az Imrédy-

kormány mind a gazdaságélénkítés, mind a szociális kiadások költségeit döntően a zsidó vagyonokból finanszírozta.” (225. o.) Ez meglehetősen messzemenő kijelentés, hiszen a gazdaságélénkítés fő eszköze ekkor a győri programként ismert beruházási csomag volt, melynek közel felét eleve hitelből fedezték, s a fennmaradó rész finanszírozása is részben bankjegykibocsátással történt, továbbá minden 50000 pengő feletti vagyon után is hozzájárulást kellett fizetni. Ami pedig a szociális kiadásokat illeti, a nagy társadalombiztosítási programok fedezésére továbbra is ott voltak a munkavállalók és a munkaadók által fizetett járulékok.

A szociálpolitika elemzése tehát végigvonul a kötetben, mint azt a fejezetcímek jelentős része is mutatja: „3. Korai antiszemita szociálpolitika; 4. Szociálpolitika Magyarországon 1920-tól 1937-ig; 5. A Gömbös-kormány fajvédelmi koncepciója és szociálpolitikája” stb. Eközben azonban a szociálpolitika fogalmát sajátos módon alkalmazza Ungváry. Ha megnézzük például az egyik – címe alapján szociálpolitikáról szóló – alfejezetet („2.3. A faji alapú szociálpolitika kezdetei,” 60-85. o.), akkor azt látjuk, hogy ebben a következőkről van szó: Egan Ede ruténföldi akciója a századfordulón, mely a szövetkezeti mozgalom bátorítását és földparcellázást, mintagazdaságok létesítését foglalta magában; antiszemita zavargások 1901-ben a budapesti egyetemen; a Huszadik Század 1917-es körkérdése; különféle antiszemita pamfletok; a vagyonok újraelosztására tett javaslatok például az Ébredő Magyarok Egyesületében 1920 körül; valamint az ugyanerről az Ifjak Szava c. egyetemi lapban 1919-ben folytatott vita. A 3. fejezetben, melynek címe „Korai antiszemita szociálpolitika” (86-117. o.), a numerus clausus-t szintén szociálpolitikaként tárgyalja a könyv (86. o.). Ezen kívül itt egyetlen kormányzati intézkedésről sincs szó, csak antiszemita jellegű javaslatokról, diskurzusról, melyek nem a kormányzatban, hanem az egyetemi diákság körében, titkos és féltitkos antiszemita szervezetekben folytak. A „4. Szociálpolitika Magyarországon 1920-tól 1937-ig” c. fejezetben négy területet emel ki. Ezek a Nagyatádi-féle földreform, a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet, a Vitézi Rend megalapítása és a frontharcosok támogatása. (131. o.) A „6.7. Szociálpolitika a zsidóság kárára” c. alfejezetben megjelenik a szeszegyedárusítási jog újraszabályozása 1938-ban, valamint ugyanebben az évben a cukorpiaci beavatkozások terve, mely végül megfeneklett, illetve csak a cukorgyárak termelési kvótájának 10%-os csökkentése valósult meg a túlzott kapacitások miatt (217-220. o.).

A szociálpolitika fogalmát tehát a szerző egészen eltérő minőségű jelenségekre alkalmazza. Egyrészt olyan politikai-gazdasági cselekvések megjelölésére is használja, melyekre legfeljebb az újraelosztás fogalma illik (pl. földreform) – több esetben még az sem (numerus clausus, cukorpiaci beavatkozás). Ez a mai hazai és nemzetközi szakirodalomban szokatlan gyakorlat. Emellett különféle diskurzusokat is szociálpolitikának tekint a szerző, vagyis a politika fogalmát rendkívüli mértékben kitágítja, azáltal, hogy elszakítja azt az állam tevékenységétől.

Bár a szociálpolitikának számos meghatározása létezik, de az semmiképpen nem azonos az újraelosztással (amit Ungváry gyakran „újraosztás”-nak nevez). Redisztribúciót eredményez például a vámok, vagy bármilyen adó, illeték bevezetése illetve megváltoztatása, de nem ismerek olyan korszerű szakmunkát, mely az újraelosztás ezen formáit a szociálpolitika körébe utalná. Nyilván már csak azért sem teszik ezt, mert ha a szociálpolitika

megegyezne az újraelosztással, nem lenne szükség két külön fogalomra. Az említett példák a gazdaságpolitikai intézkedések körébe tartoznak. Szintén nem ismerek olyan definíciót, mely a magánegyesületekben folytatott vitákat szociálpolitikának tekintené. Ez sem véletlen, hiszen a fogalom parttalan használatával az elveszítené minden analitikus erejét. Utóbbi esetben tehát legfeljebb szociálpolitikai elképzelésekről lehet beszélni. Megjegyzendő, hogy a korabeli fogalomhasználat csak megfelelő kritikával vehető át, vagyis ha valamit a kor politikai szereplői szociálpolitikának neveztek, az nem feltétlenül fogadható el egy mai tudományos munkában. A forráskritikának a fogalomhasználat terén is meg kell jelennie. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a társadalompolitika sem azonos a szociálpolitikával.)

A szociálpolitika sokféle értelmezése közül az egyik legtágabb az OECD nevéhez fűződik, mely szerint az magában foglalja a társadalombiztosításon (betegség- illetve balesetbiztosítás, nyugdíjbiztosítás, munkanélküliség elleni biztosítás) kívül a közegészségügyet, a családi és anyasági támogatásokat, a közalkalmazottaknak nyújtott speciális jóléti juttatásokat, a szociális segélyezést, az aktív munkaerőpiaci politika kiadásait, valamint a lakástámogatásokat.

Érdekes módon a szociálpolitika központi eszközei – a társadalombiztosítási programok – alig kapnak helyet a munkában. A nyugdíjbiztosítás egyáltalán nem jelenik meg a kötet lapjain, jóllehet ennek 1928-as bevezetése volt a Horthy-rendszer legnagyobb jelentőségű – s különösen hosszabb távon kiemelkedő hatású – szociális reformja. Mivel a szerző rendkívül tágan értelmezi a szociálpolitikát, s a szociálpolitika egészére vonatkozó megállapításokat is tesz, szükséges lett volna annak vizsgálata, hogy érvényesültek-e ezekben a programokban az antiszemita szempontok. Annál is inkább, mert ezek jóval nagyobb anyagi eszközöket igényeltek, mint az 1930-as évek végének intézkedései. Például Ungváry úgy véli, hogy „[a]z 1938-ban elindított szociálpolitikai intézkedések a ráfordított összeg szempontjából felülmúltak minden addigi hasonló akciót. Munkanélküliség enyhítésére és egyéb szociálpolitikai célokra 1938 folyamán összesen 10 millió pengőt fordított az államkincstár, további hatmillió pengő folyt be a Magyar a Magyarért akció gyűjtéséből.” (208. o.) Ezzel szemben tény az, hogy pl. 1930-ban az itt megadott összegek hússzorosát (327 millió pengőt) fordítottak társadalombiztosítási célokra. (Tomka: Szociálpolitika a 20. századi ... 150. o.)

Természetesen önmagában az, hogy eddig nem ismert módon használja a szerző a szociálpolitika fogalmát, még nem jelenti eljárása helytelenségét. Felruházhatunk ismert fogalmakat új jelentéssel, sőt a tudományos eredetiség jele is lehet, ha új megvilágításba helyezünk fogalmakat, folyamatokat vagy intézményeket. Ebben az esetben azonban a létező nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintése után annak kritikájára van szükség, vagyis indokolnunk kell azt, hogy miért döntünk a választott megoldás mellett. Ez nem történt meg, így fogalmi zavarokhoz vezet a szerző eljárása. Véleményem szerint pontosabb lett volna, ha gazdasági antiszemizmusként elemzi a bemutatott jelenségeket.

Az 1930-as évek végén valóban fordulat következett be az állami szociálpolitikában. Egyrészt élénkült a szociálpolitikai aktivitás – ezt eddig is tudtuk –, s a faji szempontok hangsúlyosan megjelentek ezen a területen is, melyhez Ungváry munkája egy sor fontos adalékot szolgáltat. A bemutatott bizonyítékok azonban véleményem szerint jelen formájukban nem elégségesek annak dokumentálására, hogy a két világháború közötti vagy a

második világháború alatti magyarországi szociálpolitika indítékát mennyiben jelentette a zsidóellenesség illetve az árjásítás. Ezek azt sem támasztják alá, hogy a szociálpolitika fő forrásait a zsidó vagyonok adták. Ezért a munka jól szolgálja a hazai antiszemitizmus és holokauszt történeti kutatását, de több tekintetben hamis képet ad a Horthy-rendszer szociálpolitikájáról.

Ungváry Krisztián eddigi tudományos munkássága – melynek legfontosabb darabjaira ezen opponensi vélemény bevezetőjében utaltam – kétségtelenül olyan színvonalú, hogy ennek alapján elnyerheti az MTA Doktora címet. Doktori műként beadott könyve a felvetett problémákkal együtt is hozzájárul a két világháború közötti illetve a második világháború alatti magyarországi antiszemitizmus dinamikájának eddiginél sokoldalúbb interpretációjához. Ezért javaslom e munka nyilvános vitára bocsátását és a mű elfogadását.

Szeged, 2014. december 2.

Tomka Béla

az MTA Doktora, tszv. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet